

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

KISS FERENC, A KÁRPÁTALJAI MAGYAR IRODALOM PATRÓNUSA

Az utolsó nagy háború utáni második esztendőben éppen végét járta a nyár, a sztálini légerek túlélői közül már többen hazatértek, amikor Péterfalván egy szomorú szívű édesanya, Kiss Sándorné H. Ida ezt írja be a családi Bibliába: „*az én kedves fiam 1946 augusztus 27 hétfőn délután 4 óra tájba ment el a háztól és 28 keden ott maradt*”. A tudós néprajzkutatóvá lett dédunoka úgy véli, „*E rövidke beírás sok vonatkozásban jelképes. Némileg a bejegyzés helye szerint, hiszen szakrális szöveghelyen, újraolvasásra, szembesülésre és emlékezésre szánták a feljegyzést, amely más szakrális, részben a család történetéhez kapcsolódó események környezetében van. A szöveg órányi pontossággal megadott ideje, továbbá a távozás okának, helyének szándékos kerülése a személyes emlékképzés, emlékéllátás intencióit jelzik: a történetek tudatosítását, megjegyzését saját maga és azok számára, akik egyfajta kulturális kompetenciával már rendelkeznek a családi történelemről...*”¹

A szülőföldjét elhagyni kényszerülő *kedves fiú*, az egykori beregszászi és szatmárnémeti gimnazista, a későbbi debreceni bölcsészhallgató, Barta János professzor tanítványa, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének leendő munkatársa, Nagy László, Kormos István, Csoóri Sándor és Lator László barátja, Lezsák Sándor és Görömbei András későbbi tanítómestere nem más, mint az Ugocsából induló Kiss Ferenc.

Kiss Ferenc azt a Kárpátalját hagyja el 1946-ban, ahol a háborús évek és a szovjet megszállás már jóvátehetetlen veszteségeket okoztak a fizikai és a szellemi életben egyaránt. S. Benedek András, néhai jóbarátunk, a kárpátaljai magyar kultúra mindenese *Készülődés* című irodalomtörténeti esszéjében, talán utolsó munkájában, egy jelképes névsorolvasással próbálja meg – nem felmérni – csak érzékeltetni ezt a veszteséget. „*Mindazok közül – írja – akik hosszabb-rövidebb ideig Kárpátaljához kötődtek (csak szemléltető listaként idézzük fel Tamás Mihály, Sáfáry László, Bellyei László, Czabán Samu, Ilku Pál, Neufeld Béla, Szerényi Ferdinánd, Sas Andor, Győry Dezső nevét), senki sem maradt a kezds, az újrakezds idősakára. Sorsuk határvonalait a Donkanyar ismeretlen katonasírjai és az ausztráliai Melbourne jelzik*”.²

Jól tudjuk: e hiánylista korántsem teljes. De mit tudhatott minderről az akkor tizennyolc éves Kiss Ferenc, és mit – a hasonló korú, nagyjából ugyanakkor és ugyanúgy – mindenre elszántan a határnak tartó, az akkor már erőteljesen verselő Lator László? Azt nem is feltételezem, hogy a döntés előtt ne mérlegeltek volna, s bár koruknál fogva Szolyvát mindketten megúszták, sejtették, hogy Donbász várja őket, ha otthon maradnak. Elmentek hát, akár az én két nagybátyám, mint apám három unokatestvére, amint elhagyta szülőföldjét több száz, talán ezernél is több életerős és ambíciókkal feltarisznyált magyar fiatal. S bizonyára elment volna az én apám is, ha '44 novemberében, tizennyolc évesen – sokezred magával – be nem terelik a szolyvai menetbe. Ők elmentek, a hiányuk hűséggel ott maradt. Egyiké az irodalomban, másiké a képzőművészetben, harmadiké a magyar nyelvű újságírásban, sokuké az oktatásban, az egyházakban, a családokban. De néhány év multával a kárpátaljai magyar közösség a súlyos személyi veszteségek ellenére is összeszedett annyi életerőt, hogy magához térjen, sérüléseit kiheverje, és kulturális önszerveződését elindítsa.

A kárpátaljai magyar irodalom az '50–60-as évek fordulóján kezd magára találni, ám első, ma is értékálló műve, Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regénye majd csak 1965-ben jelenik meg. Az ember általában hajlamos a szubjektív kinyilatkoztatásokra, s én ennek értelmében mondom, hogy ez a dátum irodalmunk születésnapja, a mű pedig – címe által is predestinálva – legfontosabb alapköve. Ugyanakkor van abban valami sorsszerűség, erkölcsi igazságszolgáltatás, hogy Kovács Vilmos meghurcolt, pellengérré állított regényének első magyarországi kritikusa Kiss Ferenc volt. A könyv megjelenését követően nem sokkal a *Tiszatájban* azt írja, hogy a költészet által el nem mondható, a versbe már nem férő „*tömerdek intellektuális probléma*”³ vezette el Kovács Vilmost a regény műfajához. Nem vagyok benne százszázalékosan biztos, de az a sejtésem (Kovács Vilmos hagyatékában utána lehetne nézni), hogy ehhez a recenzióhoz köthető Kiss Ferenc és Kovács Vilmos barátságának kezdete, s ez a barátság a következő Kovács-kötet, a *Csillagfénynél* példásan kimunkált és egyetemes értékű versei kapcsán bontakozik majd tovább.

„*Regénye, a Holnap is élünk – írja Kiss Ferenc – olyan írónak mutatja, aki az emberség nehezebb útját választotta, aki harcban áll a meddő és ügyes számítókkal. Azokkal, akik hogysem veszítsenek, inkább „döntetlenné mennek”. Velük szemben a regény hőse az éppen zajló játszmában alulmarad ugyan, de kudarcá közben széles erőter képződik körülötte: a jobbak vele éreznek, s ő maga, esendőségeivel, önveszejtő konokságával együtt is, egy őszintébb, termékenyebb emberség példájává nemesül.*”⁴

Azt hiszem, szegény néhai Kovács Vilmos egész életében nem kapott ennél átfogóbb, értőbb és maradandóbb kritikát. Kiss Ferencnek a regényhősre vonatkozó meglátásai magára a szerzőre, a későbbi kisebbségi polgárjogi harcosra is nagyszerűen ráillenek, akinek legendássá váló alakja körül valóban létrejön a vele együtt érzők, a kárpátaljai magyar kisebbség jövőjét féltők erőtere. E falról többnyire leperegtek a marxista esztétika köntösébe bugyolált politikai támadások, de a küszöb előtt leselkedő gyilkos kórral szemben a teljes magyar közösség szeretete és elismerése is kevésnek bizonyult. Ne haladjunk azonban ennyire előre.

Kovács Vilmos és az akkor még irodalomtörténésznek készülő Stumpf Benedek András Kiss Ferenc baráti közvetítésével kapcsolatba lépnek Ilia Mihállyal, a *Tiszatáj* főszerkesztőjével, és néhány levélváltást követően elhatározzák, hogy egy közösen írt tanulmányban – a mérlegkészítés végett is – felvázolják a kárpátaljai magyar irodalom helyzetét. Benne van ebben a munkában jócskán – tudjuk – Kiss Ferenc erkölcsi támogatása és biztatása. Tény, hogy az irodalomtörténeti vázlat, amelyben először íratik le nyilvánosan, hozzávetőleges számadatokkal alátámasztva a kárpátaljai magyar férfiak elhurcolása, 1970-ben jelenik meg a *Tiszatáj* októberi és a decemberi számaiban. A *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* című tanulmány nemcsak Magyarországon, de Kárpátalján is élénk visszhangot keltett – jegyzi meg egy visszaemlékezésben Fodor Géza. „*Am amíg az anyaországban az ottani szakemberek messzemenő elismerését vívhatta ki – folytatja a gondolatot Fodor –, addig a honi festett egekben sütkérező szocreál vaskalaposság képviselőinek körében megütközést váltott ki. Mindenekelőtt Balla Lászlóban, akinek futószalagon megjelent műveit illetően a tanulmány csak megerősítette, hogy azok valóban a vegyipar és az osztályharc fellendítését célzó párthatározatok nyomán fogantak.*”⁵

E helyütt meg kell jegyezmem, mert nem hallgathatom el, hogy a Fodor Géza által felemlgetett Balla László a *Tiszatáj*-ügy kapcsán felhergelt megyei pártbizottság támogatásával – remekül kiagyalt módon – irodalmi műhelyünk, a Forrás Stúdió ellen esküdött bosszút. 1971. augusztus 20-ára időzített, *Elidegenedés?* címen elhíresült, névtelen, fenyegetve támadó cikkében az ideológiai éberség elmulasztásával vádolja a verseinknek nyilvánosságot adó területi ifjúsági lap szerkesztőit és az ungvári egyetem pártbizottságát, az akkor átlagosan húszéves fiatalok verseit pedig a legszigorúbb marxista kritika boncasztalára helyezi. Többek között ezt írja: „*Mert mi oka lehet például Fábán László egyetemi hallgatónak... így festeni életútját:*

ELŐSZÖR

*csak sejteni tudtam
árnyak határán
barangoltam
együtt hajlottam
a fákkal
ha
emberszagot
hozott a szél
az ősze belefolyt
a vérem
a szebb évszakokból
kimaradtam
álomból kitiltott
halszemű (sic)*kutyákkal
gyalogoltam
gyalogoltam*

Miféle ősze folyt bele a költő vére (ha ez a kép többszörösen áttételes: még rosszabb)? Mik azok a szebb évszakok(!), amelyekből kimaradt? Miféle álomból tiltották ki (!) azokat a halszemű kutyákat, akiket Fábíán sorstársainak tekint?... És még számtalan ilyen kérdést tehetnénk fel ehhez a mindössze tizenhét soros zagyva kis miniatúrhöz. Ezekre a kérdésekre azonban hiába várnánk feleletet. A válasz csak egy lehet: a politikai érzékkel itt baj van...”⁶

Ez a durva és cinikus kirohanás Kárpátalján minden jobb érzésű olvasót felháborított, de a *Kárpáti Igaz Szó* néhány Magyarországra küldött példánya ott is együtt érző visszhangokat keltett. Néhány héttel később Kiss Ferenc S. Benedek Andrásához írott levelében döbbenetének és értünk való őszinte aggodalmának ad hangot, s egy nekem szánt üzenetben mellékesen megjegyzi: „A kis Fábíán inkriminált verse kimondottan finom és szép.”

Ettől kezdve felgyorsultak az események. Az egyetemi tanév számunkra fegyelmi tárgyalással kezdődött, majd pedig a Forrás Stúdiót ért támadásra – nyilvános fórum híján – egy tizenhat oldalas, háromszáz aláírással támogatott *Beadványban* válaszoltunk. Ez a fejlemény újabb fegyelmi vizsgálatot gerjesztett, melynek eredményeként a hetedik szemeszter végén engem kizártak az egyetemről, s négy hónap elteltével a szovjet hadsereg egyik berdicsevi tanezredében találtam magam. Megjegyzem, hogy Béni (S. Benedek András) fél évvel előt-

tem vonult be, a költő Fodor Géza fél évvel utánam, Tóth István pedig – Magyarország jelenlegi beregszászi főkonzulja – velem együtt, egy napon.

Hogy a seregben mitől gyöttrődtem leginkább, arra – egy rövid epizód erejéig – még visszatérek, de az a tudat, hogy Kiss Ferenc továbbra is figyelemmel kísérte sorsomat, hogy vigasztaló-bíztató szavai a tábori posta révén eljutottak hozzám, hitet és erőt adott a túléléshez, a hazatéréshez. Amikor 1973-ban a tatabányai *Új Forrás*-ban lehetőséget kapott, hogy szülőföldje magyar irodalmát egy bővebb válogatással bemutathassa, mindjárt az ajánló elején felfedi egy régóta dédelgetett óhaját. Arról beszél, hogy tudásából és az egyetemes európai kultúrával gazdag lelkéből szeretne valamit visszaadni az őt elindító közösségnek: „*Ha egyszer, csak egyetlen egyszer a szülőföldöm közösségének is elmondhatnám, amit pl. Nagy László Regé...-jeiről gondolok – az volna az igazi. Visszavinni és felmutatni: íme mindez tőletek ered, értetek van, élnetek lehet velem! Az alkalmom azonban eddig adós maradt a szerencse. Helyette most azzal bíztott meg, hogy azt mutassam be, amit ők adtak: Kárpátalja magyar költőit (...) Annyi talán ebből a válogatásból is kitetszik – írja –, hogy ezek a költők a helytállás, a közösség képviseletének súlyos élményeit töreksenek verssé érlelni. Zordságuk bajnívó zordság (Benedek, Fábián, Fodor), (...) keservük az élethez edződés szigorától kemény, tragikus képeikben emberi méltóság ad hírt a maga töretlenségéről. (...) Kívánni se igen tudnék jobbat – folytatja –, mint hogy fiatalságukhoz találják meg a méltóbb beszédet: a frissebb látás, a titkokat hálójába fogó képzelet meglepetésekkel szolgáló pontosságát...”⁷*

Ki merné azt állítani, hogy ez a bíráló a kisebbségnek kijáró elnéző udvariaság, a lehajló kegyelet hangján szól? Kiss Ferenc szigorú kritikus volt, aki a külön-mértéket a mi esetünkben sem volt hajlandó alkalmazni. A versekről, verseinkről beszélgetve magasra – Nagy László, Kormos István mellmagasságába – emelte a mércét, s elégedetten nyugtázta, ha néhány sort vagy akár egy strófát minőségileg az övékhez tudott hasonlítani. De ezzel ismét előre szaladtam az időben, holott egyelőre még bakaruhában várom a ’72. esztendő májusát.

„S ha hazamegyek, vajon hogyan esik majd a megszólalás? Mióta eljöttem Berdicsevből, a másfél év alatt összesen néhány órányit beszéltem magyarul. Nem attól félek, hogy szavakat felejtettem: a kiejtésem tisztasága, természetessége aggaszt. A minap azon kaptam magam, hogy egy csöndes sarokba félrehúzódva a Toldit mondogatom fennhangon, s mintha mindezt kívülről szemléltem volna, furcsa, nagyon furcsa volt a hangom. Arany János nyelvén szóltam, de amit a fülem felfogott belőle, az egyszerre volt távolról ismerős és közlő idegen.

Aztán Illyés Gyula Koszorúját futtattam végig az emlékezetemben, mert voltam, igen, én is voltam „tanár-kigúnyolta diák”, voltam és vagyok a jelenben is

„szerzán-legyalázta baka”. Mit tudsz ehhez szólni, szépen zengő anyanyelvem, „fölnevelő édesanyám”? S én mivel lephetnék meg, mit vihetnék neked e nagy nyelvi nyomorúságból? Az utóbbi fél évben csak néhány sorra tetted, azt is a kétségbeesés kényszerítette nyelvemre: Makacs számra fegyelmet / izzó jogarral égess, / csak őrizz meg engemet, édes, / édes anyanyelv! Mit kezdek majd veled, nem tudom. Bizonytalan vagyok. Előveszem, mert megőriztem Kiss Ferenc Beregszászból küldött üdvözlőlapját. Jól tudja ő is, hogy elkel itt a biztatás. A lapról a magas, méregzöld hegyek ölében sötétlő Szinevíri-tó, a tengerszem néz reám. A tó tükreán a felvétel pillanatában szellő szaladhatott végig, vize sejtelmesen remeg. A hátlap fehér mezején Ferenc apró gyöngybetűit olvasom: *Lászlóm, Kedves! Hármán valánk itt együtt, s nagyon hiányzol. Helyed azonban megvan, nemcsak a mi eszmecserénkben, de az egyetemes magyar irodalomban is. Ölel Kiss Ferenc*” Salatta még két aláírás: *Béni, Kovács Vilmos*, majd a keltezés: *Beregszász, 1973. aug. 2.*⁸

Nem szeretek nagyokat mondani, de ez a biztatás nekem akkor sokat jelentett. Ebből merítettem erőt a rám következő hét-nyolc esztendő túléléséhez, az irodalmi pályán való korábbi elbuktatásom terhét ezzel az ígérettel tudtam méltósággal hordozni. De megerősített abban a meggyőződésben is, hogy helyesen döntöttem, amikor a könnyen szedhető babérok helyett a kényszerű hallgatást választottam.

Ferenc barátunk, mint tudjuk, korán jött betegségének foglyaként kénytelen volt távol maradni az irodalom és a közélet színtereitől. Rövidre szabott, mégis jelentős és megkerülhetetlen munkássága elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy nagyszerű tanítványokat neveljen. Görömbei András, Szokolczay Lajos és Lezsák Sándor a helyükön állnak ma is, s mi több: vigyázó szemük egyikét Kárpátalján tartják.

JEGYZETEK:

* A cikk szerzőjének hamisítása. Eredetileg: „halk szemű”!

¹ Borbély Sándor: „Kedves gyerekeim...” (Virtuális családgyesítés, világmépkalkotó motívumok egy kárpátaljai parasztasszony levelezésében), Néprajzi Látóhatár, 2007/1-2.

² S. Benedek András: Készülődés. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2007.

³ Kiss Ferenc: Egy Kárpát-Ukrajnai magyar író regénye (Kovács Vilmos: Holnap is élünk), Tiszatáj, 1965. 11. 896. o.

⁴ Kiss Ferenc: Kovács Vilmos: Csillagfénynél, Kritika, 1969. In: Kiss Ferenc: És Szabadka... Csokonai Kiadó Kft, Debrecen, 1994., 74. U. o, 74–75.

⁵ Fodor Géza: „Szár az, kopár hátán a sziklakőnek”. In: Kárpátaljai Minerva, Budapest – Beregszász, 1998. II. kötet, 1-2. sz. 35. o.

⁶ Elidegenedés?, Kárpáti Igaz Szó, 1971. 08. 20.

⁷ Kiss Ferenc: Fiatalok írásai Kárpátaljáról. Új Forrás, 1973. 1. sz.

⁸ VFL: Tábori posta (regényrészlet).